

Tadqiqot.UZ

**ЎЗБЕКИСТОН
ОЛИМЛАРИ ВА
ЁШЛАРИНИНГ
ИННОВАЦИОН
ИЛМИЙ-АМАЛИЙ
ТАДҚИҚОТЛАРИ
МАВЗУСИДАГИ КОНФЕРЕНЦИЯ
МАТЕРИАЛЛАРИ**

2021

- » Ҳуқуқий тадқиқотлар
- » Фалсафа ва ҳаёт соҳасидаги қарашлар
- » Тарих саҳифаларидағи изланишлар
- » Социология ва политологиянинг жамиятимизда тутган ўрни
- » Иқтисодиётда инновацияларнинг тутган ўрни
- » Филология фанларини ривожлантириш йўлидаги тадқиқотлар
- » Педагогика ва психология соҳаларидағи инновациялар
- » Маданият ва санъат соҳаларини ривожланиши
- » Архитектура ва дизайн йўналиши ривожланиши
- » Техника ва технология соҳасидаги инновациялар
- » Физика-математика фанлари ютуқлари
- » Биомедицина ва амалиёт соҳасидаги илмий изланишлар
- » Кимё фанлари ютуқлари
- » Биология ва экология соҳасидаги инновациялар
- » Агропроцессинг ривожланиш йўналишлари
- » Геология-минерология соҳасидаги инновациялар

31 ОКТЫАВР
№33

CONFERENCES.UZ

**"ЎЗБЕКИСТОНДА ИЛМИЙ-АМАЛИЙ ТАДҚИҚОТЛАР"
МАВЗУСИДАГИ РЕСПУБЛИКА 33-КҮП ТАРМОҚЛИ
ИЛМИЙ МАСОФАВИЙ ОНЛАЙН КОНФЕРЕНЦИЯ
МАТЕРИАЛЛАРИ
15-ҚИСМ**

**МАТЕРИАЛЫ РЕСПУБЛИКАНСКОЙ
33-МЕЖДИСЦИПЛИНАРНОЙ ДИСТАНЦИОННОЙ
ОНЛАЙН КОНФЕРЕНЦИИ НА ТЕМУ "НАУЧНО-
ПРАКТИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ В УЗБЕКИСТАНЕ"
ЧАСТЬ-15**

**MATERIALS OF THE REPUBLICAN
33-MULTIDISCIPLINARY ONLINE DISTANCE
CONFERENCE ON "SCIENTIFIC AND PRACTICAL
RESEARCH IN UZBEKISTAN"
PART-15**

ТОШКЕНТ-2021

УУК 001 (062)
КБК 72я43

"Ўзбекистонда илмий-амалий тадқиқотлар" [Тошкент; 2021]

"Ўзбекистонда илмий-амалий тадқиқотлар" мавзусидаги республика 33-кўп тармоқли илмий масофавий онлайн конференция материаллари тўплами, 31 октябрь 2021 йил. - Тошкент: «Tadqiqot», 2021. - 10 б.

Ушбу Республика-илмий онлайн конференция 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналишлари бўйича Ҳаракатлар стратегиясида кўзда тутилган вазифа - илмий изланиш ютуқларини амалиётга жорий этиш йўли билан фан соҳаларини ривожлантиришга бағишиланган.

Ушбу Республика илмий конференцияси таълим соҳасида меҳнат қилиб келаётган профессор - ўқитувчи ва талаба-ўқувчилар томонидан тайёрланган илмий тезислар киритилган бўлиб, унда таълим тизимида илфор замонавий ютуқлар, натижалар, муаммолар, ечимини кутаётган вазифалар ва илм-фан тараққиётининг истиқболдаги режалари таҳлил қилинган конференцияси.

Масъул мухаррир: Файзиев Шохруд Фармонович, ю.ф.д., доцент.

1.Хуқуқий тадқиқотлар йўналиши

Профессор в.б.,ю.ф.н. Юсувалиева Раҳима (Жаҳон иқтисодиёти ва дипломатия университети)

2.Фалсафа ва ҳаёт соҳасидаги қарашлар

Доцент Норматова Дилдора Эсоналиевна(Фаргона давлат университети)

3.Тарих саҳифаларидағи изланишлар

Исмаилов Ҳусанбой Маҳаммадқосим ўғли (Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси хузуридаги Таълим сифатини назорат қилиш давлат инспекцияси)

4.Социология ва политологиянинг жамиятимизда тутган ўрни

Доцент Уринбоев Хошимжон Бунатович (Наманган мухандислик-қурилиш институти)

5.Давлат бошқаруви

Доцент Шакирова Шохида Юсуповна (Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети)

6.Журналистика

Тошбоева Барнохон Одилжоновна(Андижон давлат университети)

7.Филология фанларини ривожлантириш йўлидаги тадқиқотлар

Самигова Умида Хамидуллаевна (Тошкент вилоят халқ таълими ходимларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш худудий маркази)

8.Адабиёт

PhD Абдумажидова Дилдора Раҳматуллаевна (Тошкент Молия институти)

9.Иқтисодиётда инновацияларнинг тутган ўрни

Phd Воҳидова Меҳри Ҳасанова (Тошкент давлат шарқшунослик институти)

10.Педагогика ва психология соҳаларидағи инновациялар

Турсунназарова Эльвира Тахировна (Навоий вилоят ҳалқ таълими ходимларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш ҳудудий маркази)

11.Жисмоний тарбия ва спорт

Усмонова Дилфузахон Иброҳимовна (Жисмоний тарбия ва спорт университети)

12.Маданият ва санъат соҳаларини ривожлантириш

Тоштемиров Отабек Абидович (Фарғона политехника институти)

13.Архитектура ва дизайн йўналиши ривожланиши

Бобоҳонов Олтибой Раҳмонович (Сурхандарё вилояти техника филиали)

14.Тасвирий санъат ва дизайн

Доцент Чариеv Турсун Хуваевич (Ўзбекистон давлат консерваторияси)

15.Мусиқа ва ҳаёт

Доцент Чариеv Турсун Хуваевич (Ўзбекистон давлат консерваторияси)

16.Техника ва технология соҳасидаги инновациялар

Доцент Нормирзаев Абдуқаюм Раҳимбердиевич (Наманганд мухандислик-курилиш институти)

17.Физика-математика фанлари ютуқлари

Доцент Соҳадалиев Абдурашид Мамадалиевич (Наманганд мухандислик-технология институти)

18.Биомедицина ва амалиёт соҳасидаги илмий изланишлар

Т.Ф.д., доцент Маматова Нодира Мухтаровна (Тошкент давлат стоматология институти)

19.Фармацевтика

Жалилов Фазлиддин Содиқович, фарм.ф.н., доцент, Тошкент фармацевтика институти, Дори воситаларини стандартлаштириш ва сифат менежменти кафедраси мудири

20.Ветеринария

Жалилов Фазлиддин Содиқович, фарм.ф.н., доцент, Тошкент фармацевтика институти, Дори воситаларини стандартлаштириш ва сифат менежменти кафедраси мудири

21.Кимё фанлари ютуқлари

Рахмонова Доно Қаҳхоровна (Навоий вилояти табиий фанлар методисти)

22.Биология ва экология соҳасидаги инновациялар

Йўлдошев Лазиз Толивович (Бухоро давлат университети)

23.Агропроцессинг ривожланиш йўналишлари

Доцент Сувонов Боймурод Ўралович (Тошкент ирригация ва қишлоқ хўжалигини механизациялаш мухандислари институти)

24.Геология-минерология соҳасидаги инновациялар

Phd доцент Қаҳҳоров Ўқтам Абдурахимович (Тошкент ирригация ва қишлоқ хўжалигини механизациялаш мухандислари институти)

25.География

Йўлдошев Лазиз Толивович (Бухоро давлат университети)

Тўпламга киритилган тезислардаги маълумотларнинг хаққонийлиги ва иқтибосларнинг тўғрилигига муаллифлар масъулdir.

© Муаллифлар жамоаси

© Tadqiqot.uz

PageMaker\Верстка\Саҳифаловчи: Шахрам Файзиев

Контакт редакций научных журналов. tadqiqot.uz
ООО Tadqiqot, город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Тел: (+998-94) 404-0000

Editorial staff of the journals of tadqiqot.uz

Tadqiqot LLC The city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-0000

МУСИҚА ВА ҲАЁТ

1. Мамарасулзода Зулхумор ЎЗБЕК МУСИҚА ФОЛКЛОРИ НАМУНАЛАРИНИ ТЎПЛАШ ВА ЁЗИБ ОЛИШ ТАРИХИ	7
--	---

МУСИҚА ВА ҲАЁТ

ЎЗБЕК МУСИҚА ФОЛКЛОРИ НАМУНАЛАРИНИ ТЎПЛАШ ВА ЁЗИБ ОЛИШ ТАРИХИ

Мамарасулзода Зулхумор
Жиззах давлат педагогика
институти ўқитувчиси
Телефон: +99897 5214844
gmamarasulova@gmail.com

Аннотация: Ўзбек мусиқа санъатига бағишланган рисолаларда кўтарилигдан масалалар ҳозирги замон бошланғич мусиқа назариясига яқин туради. Лекин уларда Шарқ ҳалқлари мусиқаси тарихининг амалий томонлари билан боғлиқ бўлган масалалар ҳам борки, ҳозирги замон мусиқа назариясида булар умуман учрамайди. Ўрта аср олимлари кўпроқ мусиқа назарияси муаммоларини ҳал этишда мақом мусиқаси билан муҳофаза қилган. Бунда улар мақомлардаги парда (тон, ярим ва чорак тонлар) мисолида таҳлил этишган.

Калит сўзлар: мусиқа, нағма, фолклор, парда, тон, мусиқа назарияси, товуш, мақом, буд, илми-талиф, илму-ийқо, чолғу.

Мусиқа асарларини ташкил этадиган элеменларнинг энг кичик бирлиги айрим мусиқа товуши (тон) бизгача етиб келган назарий китобларда “Нағма” ибораси билан аталган. Ўзининг баланд-пастлиги билан муайян нуқта (парда) чегарасида маълум вақтгача чўзилиб турадиган товуш “нағма” деб аталади.

Мусиқага оид назарий рисолалалардан “нағма” мусиқага боғлиқ бўлмаган бошқа хил товушлардан кескин фарқ қиласди. Улар маълум хусусиятларга эга бўлади. Масалан, инсоннинг кўпол овози, созланмаган чолғуларнинг овози нағма санаалмайди.

Мусиқада нағма икки хил бўлади:

- Нағмаи қавлий – яъни инсон товуши;
- Нағмаи феълий – мусиқа асбобларидан чиқадиган сунъий овоз.

Баланд-пастлиги жиҳатидан турлича бўлган икки хил нағмадан “буд” хосил бўлади. Буд - икки нағма бирикмаси ва икки товуш оралиғида пайдо бўладиган интервал маъносини беради. Шундай қилиб, Шарқ мусиқа назариясида ҳозирда кўп қўлланилмаётган турли иборалар мавжуддир.

Ўтмиш олимлари томонидан мусиқа назариясига бағишлиб яратилган рисолалар мусиқа санъатининг монодия (ривожланган бир овозли мусиқа) га асосланган эди. Ушбу рисолаларда биринчи бўлим (илми-талиф) – овозларнинг ўзаро муносабатлари, товуш қаторларни ўрганишга, иккинчи бўлим эса илму-ийқо, яъни, мусиқий ритм тўғрисидаги таълимотдан иборат бўлган. XV асрнинг иккинчи ярмида яшаб ўтган ва ўтмишдошлари Ал-Фаробий, Ибн Сино, Абдулқодир Мароғийларнинг мусиқа назариясига оид асосий илмий ғояларни давом эттирган ҳамда ривожлантирган шоир Абдураҳмон Жомийнинг (1414-1492) “Мусиқа ҳақида рисола”си ана шундай асарлардан ҳисобланади.

Абдураҳмон Жомий ҳам ўтмишдошлари сингари овозларнинг интервал ҳамда ўзаро муносабатларни, улар торнинг қисмлари нисбатидан холи ҳолда асосий жинс – товуш қатор (тетрахорд ва пентахорд)ларни ташкил қилиши ҳамда улардан жам – (парда)лар ташкил этиш усулини кўрсатади.

Оғзаки анъанадаги касбий мусиқа маҳсулі - ўн иккита мақомдан келиб чиқиб, Жомий асосий товуш қаторларни ўн етти поғонали гамма хосил қилувчи ўн етти бўлакка бўлади, кейинчалик товуш қатор асосини ўзбек мусиқасига хос бўлган миксолидий ладига мувоғиқ етти поғонали гамма ташкил қилиши аникланди. Шундай қилиб, юқорида баён этилган рисолалардаги назарий фикрлар сарой ва шахар доирасида оммалашган бой,

ривожланган мусиқа санъати ажойиб куйлар ижодкори, ижрочилари бўлган Ўрта аср ба-стакорлари профессионаллашди, халқ мусиқа заминида ўсди ва ривожланди, ижод этишнинг қатъий қоидалари эса халқ мусиқа амалиётининг қўшимча ижодий қайта ишлаши натижаси бўлди.

Ўзбек халқининг XVI-XIX асрлардаги мусиқа маданияти XVI асрнинг иккинчи ярми-даги ўзаро урушлар шаҳарларнинг бошлаб вайронага айланиши, Марказий Осиё халқ ом-масининг қашшоқланишига олиб келди.

XII ва XVIII асрларда феодал тарқоқлик кучайди. Катта феодал давлат алоҳида хон-ликлар Бухоро, Хива ҳамда Кўқон хонликларига бўлиниб кетди. Бундай бўлиниш ўзбек халқининг мусиқа маданиятида ҳам акс этди. Ўзбек хонлари саройидаги мусиқий ҳаёт, асосан, Темурийларнинг Ҳирот ва Самарқанд саройларидағи анъаналарни давом эттиради, кўпгина шоир ва мусиқачилар Бухородаги Шайбонийлар саройига, бир қисми эса Хоразм-га кўчади. Бухоро ва Хоразмнинг аралаш ўзбек ва тожик мусиқали поэтик анъаналари янада тараққий топиши ана шулар билан изоҳланади.

XVI аср шоир ва мусиқачилари. XVI аср шоирлари ва мусиқачилари, шунингдек, мусиқа илмининг билимдонларидан Нажмиддин Кавқабий Бухорий ижоди илмий дав-раларда катта қизиқиши уйғотади. Унинг "Мусиқа ҳақида рисола"си устоз анъаналарини Самарқанд ва бошқа шаҳарларда давом эттирган шогирди (Хожи Муҳаммад, мавлоно Ризо Самарқандий) учун мусиқали поэтик кўлланма бўлган эди. XVII асрнинг сарой мусиқачи ва назариётчиси Дарвешали Чангি эди. Унинг рисоласи мусиқага оид фикрларга бойлиги билан аҳамиятлидир. Муаллиф бошқалардан фарқли ҳолда фақатгина мусиқа назарияси асосларини баён қилиб қолмай, балки ўз асарининг катта қисмини турли даврларда яшаб ижод этган бир қатор мусиқачилар фаолияти, шунингдек, саройда мавжуд бўлган мусиқа асбоблари тавсифига ҳам бағишлади.

Кейинчалик мусиқий-назарий рисолалар билан бир қаторда баёзлар ҳам вужудга кела-ди. Улар муайян куйлар номи кўрсатилган қўшиқлар матнидан иборат тўплам эди. XVII асрда Бухоро хонининг меҳмони бўлган рус савдогари Пазухин "Тушлик пайтларида мусиқачилар китобга қараб куй чалиб, овоз билан ашула айтар эдилар" деб ҳикоя қиласди. [2.9.45-49]

Келиб чиқиши қадимий бўлган ҳамда халқ санъатининг ҳар хил элементлари билан бойиган оғзаки профессионал мусиқа жанри - мақомлар ҳам халқ ижоди асосида узил-кесил тиниқлашди ва Бухоро Шашмақоми XVIII асрда шаклланди.

Оғир турмуш тарзини кечиришига қарамай меҳнаткаш халқ ижоди давом этди, мусиқа ижоди ва ижрочилиги жанрлари бойиб, чолғу асбоблари такомиллашди. Халқ қўшиқчилигида ҳам чолғу ижодининг хилма-хил турлари ўзбек халқ театрларида қўлланиладиган бўлди. Халқ қизиқчилиги, асқиячилик ва қўғирчок ўйини, дорбозлик санъати кенг тарқалди. Санъаткорлар халқ сайиллари ва оммавий тантаналарда ўз санъатларини намойиш қиласди. Баъзан қўшиқлар хажвий тавсиф касб этарди. Феодал зулми оғирлеклари халқни уларга қарши курашга чорлаб, бу ижтимоий нароziлик ҳодисаси қўшиқларида акс этарди.

Мусиқага доир XV-XVII асрларда ёзилган рисолаларда куй ва ашула шаклларини ярати-лиши ва уларнинг ижодкори ҳақида қўплаб материаллар мавжуд. Бу эса XIV асрдан бош-лаб мақом йўлларининг ривожланишида ҳал этувчи рол ўйнаган бастакор анъанасининг янада кучайганидан, XV-XVII асрларда эса бу анъана давом этибгина қолмай, бастакорда янги ижодий услублар ва воситалар топилиб борганидан далолат беради.

Кўриниб турибдики, халқ куй ва қўшиқларини ёзиб олиш билан бир қаторда уларни қайта ишлаш хор ва оркестр жамоаларига мослаш ишлари ҳам бошланади. 1922 йилда В.А.Успенский ва Н.Н.Мироновларнинг биринчи симфоник қайта ишлаган партитуралари тингланди. «Шарқ мусиқа кечалари» концертларида Мироновнинг «Туркистон» ва Успен-скийнинг «Латифа», «Зар қокул» халқ қўшиқларини қайта ишлаб оркестрга мослаганлари тингловчилар дикқатини ўзига жалб этди.

Миллий мусиқа меросини ёзиб олиш ва қайта ишлашга доир ишлар 1919 йил дека-брида Туркистон республикаси маориф Халқ Комиссарлиги Санъат бўлими қошида Ба-дийи-этнографик комиссия ташкил этилди. Комиссиянинг дастлабки вазифаларидан бири ҳисобланган мусиқа фольклорини ёзиб олиш ишнинг бошқа барча турларини ҳам ўзига қаратди, натижада комиссия бир бутун "Мусиқали-этнографик комиссия" деб атала бош-ланди. F.Зафарий, Н. Миронов, В. Успенский комиссия аъзолари эди.

Успенский билан бир қаторда ўзбек халқ қуйларини гармониялашда бошқа мусиқачилар ҳам ўз кучларини синааб кўрдилар. 20-йилларнинг охирига келиб Ўзбекистонда Н.Н.Миронов раҳбарлигидаги Самарқанд ўзбек Мусиқа ва Хореография институти (Илмузхоруз) фольклоршунослик ишларининг ташкилий марказига айланди.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Вызго Т.С. Музыкальные инструменты Средней Азии . М., 1980.
2. Ибрагимов О. "Ўзбек мусиқа ижоди". 1990 й.
3. Иброҳимов О. Мақом ва макон. Т., 1997.
4. История музыки Средней Азии и Казахстана М, 1995.
5. Кароматов Ф.М. Узбекская инструментальная музыка. Наследие. Т., 1972.
6. Мирзаев Т. Халқ Бахшиларининг эпик репертуари. "Фан" нашриёти./ Тошкент-1979.
7. М. Низомов. Фольклор кўшиклари. /; Тошкент-1999.
8. Малик Мурод. Ўзбек қадриятлари. "Чўлпон нашриёти". Тошкент.-2005.
9. Муродова.Д. Шашмақом анъаналари ва замонавийлик / Тузувчи ва масъул муҳаррир. Т., 2005.
10. Матёқубов О. Оғзаки анъанадаги профессионал мусиқа асосларига кириш. Т., 1983.
11. Матёқубов О .Бухоро Шашмақомига бир назар./; "Мусиқа нашриёти." Тошкент.2018.
12. Матёқубов О..Мақомот./; "Мусиқа нашриёти.", Тошкент.2004

**"ЎЗБЕКИСТОНДА ИЛМИЙ-АМАЛИЙ ТАДҚИҚОТЛАР"
МАВЗУСИДАГИ РЕСПУБЛИКА 33-КҮП ТАРМОҚЛИ
ИЛМИЙ МАСОФАВИЙ ОНЛАЙН КОНФЕРЕНЦИЯ
МАТЕРИАЛЛАРИ**

(15-қисм)

Масъул мухаррир: Файзиев Шохруд Фармонович

Мусаҳҳих: Файзиев Фаррух Фармонович

Саҳифаловчи: Шахрам Файзиев

Эълон қилиш муддати: 31.10.2021

Контакт редакций научных журналов. tadqiqot.uz
ООО Tadqiqot, город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Тел: (+998-94) 404-0000

Editorial staff of the journals of tadqiqot.uz

Tadqiqot LLC The city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-0000